

PAPP INGRID*

A biblikus cseh nyelvű halotti prédikációk forrásai

A kora újkori alsó- és felső-magyarországi városokban¹ magyarok, németek és szlávok éltek egymás mellett változó nemzetiségi arányokban. A fehérhegyi csatát követően cseh exulánsok telepedtek le a határmenti területeken és tagozódtak be az itt élő közösségekbe. Az észak-magyarországi területek nyelvi sokszínűsége megkönnyítette az áttelepülő cseh és morva exulánsok számára a városok közösségébe való beilleszkedést, másrészt kulturális összefonódást eredményezett a rokon nyelvet beszélő helyi lakossággal. A cseh exulánsok magyarországi letelepedése egy Közép-Európában nyugatról keleti irányba elmozduló szellemi kört eredményezett, amelynek a magyarországi szellemi mozgalmakra és identitástudatokra gyakorolt hatásával a 17. században végig számolhatunk.

Szellemi központjukként a magukkal hozott és elsősorban a körükben létrejött írásokat megjelentető nyomda jelölhető meg, amely az Illésházy család birtokán, Trencsénben 27 évig működött, és cseh, latin, német és magyar nyomtatványokat egyaránt nyomtatott.² A nyomdát 1664-ben átvitték Zsolnára, ahol a Dadan család tulajdonában működött 1704-ig, amikor is Ján Dadan egy,

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A tanulmány a Cseh Királyságból érkező szellemi hatásokat a történelmi Magyar Királyság területi keretei között tárgyalja. A kora újkori Magyar Királyság két nagy részre oszlott. Alsó-Magyarország a dunántúli és a dunáninneni területek együttes megnevezése volt. Déli része, a Dunántúl a Duna nyugat-keleti folyásától délre, az osztrák határtól a Duna észak-déli vonaláig terjedt, míg a Dunáninnent délről a Duna, nyugatról az osztrák és morva határ, kelet felől pedig Liptó, Zólyom és Nógrád vármegyék keleti határa fogta közre. E választóvonalról keletre húzódott – egészen az erdélyi határig – Felső-Magyarország. A történelmi Magyar Királyság északi része, tehát a mai Szlovákia területe így alsó- és felső-magyarországi területrészeket is magába foglalt. A tanulmány tárgyának sajátosságaiából adódik, hogy Alsó-Magyarország említésekor itt általában csak a Dunától északra fekvő területeken jelentkező folyamatokról lesz szó, a Dunántúlt összességében nem érte el jelentős csehországi szellemi hatás.

² MÉSZÁROS Andor, *A cseh exulánsok és nyomdái Magyarországon = Husz János és a buszítizmus hatása a magyarországi művelődésben*, szerk. KOVÁCS Eszter, MÉSZÁROS Andor, Esztergom–Budapest, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék Vallástudományi Központ – OSZK, 2017, 91–95.

a Rákóczi-felkeléssel összefüggő munka nyomtatási munkálatai közben megbetegedett és egy hét múlva meghalt.³ Dadan halálát követően 1707-ig nem ismerünk a zsolnai nyomdából származó nyomtatványt, ez idő alatt valószínűleg szünetelt a nyomtatás. Végül Dadan sógora, Ján Chrastina a nyomdát átvitte a morva határ melletti Puhóra, ahol 1711–1742 között működött.

Az 1711 előtti magyarországi biblikus cseh nyelvű halotti prédikációkat egy kivétellel ebben az exuláns nyomdában jelentették meg.⁴ Kiadásuk az utolsó darab kivételével Trencsénben történt (ez az utolsó darab 1704-ben Zsolnán készült és magát a nyomdatulajdonos Dadant búcsúztatta⁵). Egyetlen olyan nyomtatványt ismerünk, amely cseh nyelvű gyászbeszédet tett közzé 1711 előtt Magyarországon és nem az exuláns nyomdában adták ki, ezt 1684-ben Lőcsén a Brewer-nyomda nyomtatta.⁶

Biblikus cseh nyelvű gyászbeszéd-korpusz

Az első magyarországi biblikus cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványok 1637-ből származnak, ebben az évben egy két és egy öt halotti beszédet tartalmazó gyűjteményt nyomtattak ki.⁷ Az RMNy III. kötete az 1637–1655 közötti időszakból tizenhat, a IV. kötet az 1658–1659-es évekből három nyomtatványt tart nyilván. Ezt követően már csak két további biblikus cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványt ismerünk 1711 előtt, a két már említett darabot 1684-ből és 1704-ből. Három gyászbeszéd-nyomtatványból ma nem ismerünk példányt, ezeket csak korábbi könyvészeti adatok alapján tartják nyilván.⁸

³ Arról, hogy miféle munka lehetett ez a nyomtatvány: PAPP Ingrid, *A cseh menekültek nyomdájának helye a biblikus cseh nyelvű nyomtatványokat közreadó 17. századi magyarországi nyomdák között* = *Reformatio nostra: Protestáns szellemi műhelyek (Tanulmányok)*, szerk. GYULAI Éva, TASI Réka, Miskolc, MTA Miskolci Területi Bizottsága, 2017, 44–57.

⁴ A területileg, nyelvileg és műfajilag így körülhatárolt korpusz teljes körű áttekintése: PAPP Ingrid, *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszéd-nyomtatványok a 17. századi Magyarországon: A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata*, Budapest, Universitas, 2018 (Historia Litteraria, 34).

⁵ RMK II, 2224.

⁶ RMK II, 1544.

⁷ RMNy 1705, 1706.

⁸ RMNy 1967, 2036, 2123.

A fenti számadatokat összesítve, a kezdetektől, 1637-től 1711-ig terjedően huszonegy nyomtatványt számoltunk össze, amelyekben huszonkilenc halálesettel kapcsolatos negyvenegy halotti prédikáció olvasható.⁹ A gyászbeszédekből tizenkilenc íródott exuláns elhunyt tiszteletére, vagyis a korpusznak nagyjából a fele szól róluk. További kilenc beszédet a kiűzöttek leszármazottainak tiszteletére nyomtattak ki. A két csoport együttesen már közel háromnegyedét teszi ki a teljes korpusznak. Az időrendi és a statisztikai adatsorok áttekintéséből az a kép rajzolódik ki, hogy a temetésen elhangzó biblikus cseh nyelvű halotti prédikációk kinyomtatásának pusztán szokása is azok közé a kulturális hatások közé sorolható, amelyek a kényszerűségből menekülők hatására honosodtak meg Alsó-Magyarországon. 1637-ben a Jiří Třanovský fölött megtartott két gyászbeszédet két magyarországi származású prédikátor mondta el,¹⁰ és e beszédek kerültek először kinyomtatásra az exuláns nyomdában, ami összefüggött Třanovský személyével, életművének kulturális jelentőségével és a közösségben betöltött szerepével. Az 1630-as évek végén többségében exuláns prédikátorok parentálták az elhunytakat, az 1640-es évek elejére ez a tendencia megfordult és a magyarországi születésű prédikátorok kerültek túlsúlyba. Az egész anyagot tekintve, a parentáló prédikátorok közül nyolc exuláns volt és huszonegy beszédet tartott meg, míg tíz magyarországi származású paphoz köthető a további húsz prédikáció.

A halotti prédikációk forráshasználata

A prédikációk legfőbb intertextuális vonatkozásrendszerét a bibliai idézetek és hivatkozások adják. Az újszövetségi könyvekre, a négy evangéliumra és János Jelenéseire történő hivatkozás van túlsúlyban. Az ószövetségi könyvek közül a zsoltárokat idézik a leggyakrabban. A harminchét ma ismert halotti beszédben összesen legalább 2541 bibliai idézet található, tehát beszédenként átlagosan 69 idézet. Adam Wolfius 1638-ban Třencsénben sógornője, Johanna Romentzová fölött megtartott halotti prédikációjában található a legtöbb bibliai hivatkozás, ha

⁹ A halotti beszédek adatainak online lekérdezhető adatbázisa: KECSKEMÉTI Gábor, PAPP Ingrid, SZEKLER Enikő, *A magyarországi halotti beszédek adatbázisa*, <http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/csv/index.html>.

¹⁰ RMNy 1705.

jól számoltuk, 158 darab.¹¹ Jan Romenec 1639-ben Trencsénben a Boček-gyermekek fölött megtartott halotti beszéde tartalmazza a legkevesebb bibliai helyet, tizenkettőt.¹²

Az evangélikus prédikátorok gondolatmenetük alátámasztására a szentírási helyek mellett nagy mennyiségű világi forrásanyagot használnak fel halotti prédikációikban. E világi műveltséganyag egy része jelöletlen eredetű, más része csak szerzői névvel attribuált, a nevek között nem ritka a téves attribúció sem, és elenyészően csekély a filológiai pontossággal nevezhető forráshivatkozások aránya. A forrásmunkák felhasználása a halotti beszédekben kétféleképpen történik: az intarziák nagyobb része latin nyelvű idézet alakjában van jelen (a görög auktorok is mindig latin nyelvű idézettel szerepelnek), amelyeket nem betű szerinti, hanem általában parafrázáló cseh fordítás követ, néha viszont csak cseh nyelvű a tartalmi átvétel a hivatkozásra érdemesnek tartott szerző megjelölésével.

A prédikációkban ókori auktorok, ókeresztény szerzők, középkori egyházi és világi írók, humanisták és kortárs katolikus és protestáns szerzők egyaránt jelen vannak a gondolatmenet és a dogmatikai pozíció alátámasztására. Az ókori auktorok közül mind görög, mind római szerzőkre nagy számban hivatkoznak. Az antik költők és írók közül szerepel Menandrosz (Ján Hodík, Jakub Stephanides),¹³ Publius Terentius Afer (Joachim Kalinka), Vergilius (Samuel Chalupka), Ovidius (Ján Lochmann, Adam Wolfius Benešovský, Kalinka, Chalupka), Caius Secundus Plinius Maior (Jonáš Hodík, Kalinka, Daniel Krman), Quintilianus (Stephanides), Martialis (Kalinka), Publius Papinius Statius (Wolfius), Juvenalis (Chalupka), Marcus Manilius (Wolfius), Valerius Maximus (Stephanides), Claudius Aelianus (Ján Hodík) és Ióánnész Sztobaios (Chalupka).¹⁴ A filozófusok közül Arisztotelész (Ezechiel Jabín), Cicero (Teodor Sopotius, Wolfius, Chalupka, Krman) és Seneca (Stephanides, Wolfius).¹⁵ A

¹¹ RMNy 1754 (1).

¹² RMNy 1799 (4).

¹³ Zárójelben az illető auktorokat idéző vagy rájuk hivatkozó prédikátorok nevét említjük.

¹⁴ A felsorolt auktorokra a következő prédikációk hivatkoznak: Menandrosz: RMNy 1799 (1), (2); Terentius: RMNy 2244; Vergilius: RMNy 2395, 2880; Ovidius: RMNy 1705 (2), 1754 (2), 2244, 2608, 2802 (1); Plinius: RMNy 2152 (1), RMK II, 2224; Quintilianus: RMNy 1706 (4); Martialis: RMNy 2244.; Statius: RMNy 1754 (2); Juvenalis: RMNy 2244, 2395; Manilius: RMNy 1798 (3); Valerius Maximus: RMNy 1799 (2); Aelianus: RMNy 1798 (1); Sztobaios: RMNy 2152 (1).

¹⁵ Arisztotelész: RMNy 2805; Cicero: RMNy 1706 (3), 1754 (2), 1799 (3), 2880, RMK II, 2224; Seneca: RMNy 1706 (4), 1754 (1), 1798 (3), 1803 (1).

történetírók közül Hérodotosz (Stephanides, Sopotius), Xenophón (Stephanides), Plutarkhosz (Wolfius, Ján Hodik, Stephanides), Diogenész Laertiosz (Ján Hodik), Livius (Wolfius), Josephus Flavius (Ján Hodik, Wolfius), Suetonius, Quintus Curtius Rufus és Aelius Spartianus (Wolfius) kerül hivatkozásra.¹⁶ A reformáció térnyerése idején arra törekedtek a protestáns iskolák, hogy széles körű műveltséganyagot sajátítsanak el a diákok. Az ókori szerzők műveinek nagy részét az iskolai előmenetelük során ismerték meg a protestáns prédikátorok.

Az ókori szerzők mellett a patrisztikai hivatkozások is gyakoriak. Az egyházatyák közül Szent Ágostont (Stephanides, Wolfius, Ján Hodik, Jonáš Hodik, Jan Malatides, Jan Romenec, Kalinka, Chalupka, Ján Andricius, Krman), Szent Jeromost (Wolfius, Kalinka), Szent Ambrust (Ján Hodik, Wolfius, Jan Sapor, Andricius), Possidius Calamensist (Ján Hodik), Aranyszájú Szent Jánost (Wolfius), Nazianzi Szent Gergelyt (Wolfius, Chalupka), Szent Cipriánt (Stephanides, Wolfius, Ján Hodik, Jan Malatides), Tertullianust (Stephanides), Alexandriai Szent Kelement (Wolfius), Órigenészt (Jan Malatides) és Nagy Szent Vazult (Jan Malatides) hivatkozzák.¹⁷ A felsorolásból jól látható, hogy a korai egyházatyák műveit sokszor hivatkozzák. Ennek az lehet az oka, hogy az egyház korai időszakában tevékenykedő és alkotó egyházatyákat a protestáns egyház autentikusnak tartotta, akiket még nem szennyeztek be a római keresztény tévtanok, ezért műveiket elfogadták és felhasználták a protestáns teológiában és dogmatikában. A további ókeresztény szerzők közül Paulinust (Andricius), Kaiszareiai Euszebioszt (Stephanides, Jonáš Hodik), Aurelius Prudentiust (Wolfius), Aquileiai Rufinust (Stephanides, Daniel Malatides) és Caius Solinus Apollinaris Sidoniust

¹⁶ Hérodotosz: RMNy 1799 (2), 1800 (2); Xenophón: RMNy 1706 (1); Plutarkhosz: 1799 (2), RMNy 1803 (4); Diogenész Laertiosz: RMNy 1798 (1); Livius: RMNy 1754 (2); Josephus Flavius: RMNy 1799 (1), (4); Suetonius: RMNy 1754 (2), 1799 (3); Curtius: RMNy 1754 (2); Spartianus: RMNy 1799 (3).

¹⁷ Ágoston: RMNy 1706 (4), (5), 1754 (1), (2), 1799 (1), (2), (3), (4), 1800 (1), 1803 (2), (3), 2152 (1), (2), 2192 (2), 2244, 2608, RMK II, 2224; Jeromos: RMNy 1799 (3), 1800 (3), 2244, RMK II, 1544; Ambrus: RMNy 1706 (2), 1754 (1), (2), 1798 (1), 2152 (2), 2155, RMK II, 1544; Possidius: RMNy 1803 (4); Aranyszájú Szent János: RMNy 1799 (3); Nazianzi Szent Gergely: RMNy 1799 (3), 2880; Ciprián: RMNy 1706 (1), 1754 (2), 1798 (1), 2152 (2), 2192 (2); Tertullianus: RMNy 1706 (4); Alexandriai Szent Kelemen: RMNy 1754 (1); Órigenész: RMNy 2152 (2); Nagy Szent Vazul: RMNy 2152 (2).

(Stephanides) idézik.¹⁸ Fontos kiemelnünk a felsorolásból Paulinus milánói presbitert, aki az ókeresztény szerzők közül talán a legkevésbé ismert, de a nevéhez kötődik Szent Ambrus mondásainak lejegyzése.

A középkori teológusok és kegyességi művek szerzői is jelen vannak a prédikációkban, hivatkozásra kerül Sevillei Szent Izidor (Wolfius), Szent Bernát (Stephanides, Jan Malatides), Szentviktori Hugó (Jan Malatides), Jacobus de Voragine (Wolfius), Johann Tauler (Ján Hodik), Kempis Tamás (Stephanides).¹⁹ A protestáns szerzők a középkori teológusokat és kegyességi szerzőket kisebb számban használták fel az ókeresztény íróknál, azonban Szent Bernát misztikus művei nagy népszerűségnek örvendtek, mivel az isteni szeretetről szóló tanítással azonosulni tudtak a reformált egyházak tagjai, sőt beépíthetőnek tartották saját dogmarendszerükbe. A bizánci történetések közül itt is – mint az egykorú magyar és német prédikációkban – népszerűnek bizonyul Niképhorosz Kallisztosz Xanthopulosz (Lochmann, Stephanides).²⁰ A középkori jogtudósok közül egyedül Gratianusra van hivatkozás, Wolfiusnál,²¹ aki a keresztény halottsiratótárgy tulajdonosa, Zuzana Krušinová fölötti prédikációjában, s itt a tévelygő római kereszténységre tesz utalást.

A reneszánsz és a humanizmus időszakában alkotó szerzőkre meglepően nagy számban utalnak, közülük Giovanni Boccacciót (Wolfius), Aeneas Sylvius Piccolominit (Kalinka, Chalupka), Juan Luis Vivest (Wolfius), Erasmust (Lochmann, Wolfius), Conrad Celtist (Chalupka), Giovanni Antonio Campanit (Krman), Polydorus Vergiliust (Krman), Baptista Mantuanust (Ján Hodik), Philippe de Commines-t (Stephanides), Marcellus Palingenius Stelletust (Jonáš Hodik) és Jacobus Augustus Thuanust (Sapor) hivatkozták.²² A 16. század folyamán a humanista műveltséganyag bekerült mind a protestáns, mind pedig a katolikus

¹⁸ Paulinus: RMK II, 1544; Euszebiosz: RMNy 1803 (1), 2192 (1); Prudentius: RMNy 1799 (3); Rufinus: RMNy 1803 (1), 2802 (2); Apollinaris: RMNy 1706 (4).

¹⁹ Izidor: RMNy 1800 (3); Bernát: RMNy 1799 (2), 2152 (2), 2192 (2); Hugo: RMNy 2152 (2); Voragine: RMNy 1754 (2); Tauler: RMNy 1798 (1); Kempis: RMNy 1799 (2).

²⁰ Niképhorosz: RMNy 1705 (2), 1803 (1). Vö. KECSKEMÉTI Gábor, SZEKLER Enikő, *Egy Pázmány-exemplum filológiai háttere és intertextuális kapcsolatai = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat Kft., 2013, 243–245.

²¹ Gratianus: RMNy 1754 (2).

²² Boccaccio: RMNy 1799 (3); Piccolomini: RMNy 2244, 2395; Vives: RMNy 1798 (3), 1800 (3); Erasmus: RMNy 1705 (2), 1798 (3); Celtis: RMNy 2802 (1); Campani: RMK II, 2224; Polydorus Vergilius: RMK II, 2224; Baptista Mantuanus: RMNy 1799 (1); Commines: RMNy 1799 (2); Palingenius: RMNy 2192 (1); Thuanus: RMNy 2155.

iskolákba, ahol nagy hangsúlyt fektettek a klasszikus műveltség és irodalom oktatására. A humanista szerzők műveinek felhasználása a megszokott prédikatori gyakorlatot mutatja.

Halotti prédikációkban kis számban hivatkozzák, azonban bizonyíthatóan használták és ismerték az evangélikus prédikátorok a kora újkor katolikus kegyességi műveit. Közülük idézik Szent Ignácot (Sapor) és Jeremias Drexelt (Wolfius).²³ Drexel jezsuita atya a 17. század kegyességi, hitbuzgalmi és áhitati irodalmában különösen nagy kedveltségnek örvendett, akit előszeretettel használtak fel protestáns prédikátorok is saját munkáikban. Idézése általában a rá tett hivatkozás nélkül történik, ahogyan Wolfius is teszi prédikációjában.

Aligha meglepő, hogy a lutheránus teológia és dogmatika kiemelkedő auktorait rendszeresen idézik halotti prédikációikban az evangélikus prédikátorok. Közülük Luther Mártonra (Ján Hodik, Andricius), Philipp Melanchthonra (Ján Hodik, Chalupka), Johann Mathesiusra (Wolfius), Paul Eberre (Sapor), Caspar Franckra (Wolfius), Abraham Bucholcerra (Stephanides), Felix Bidembachra (Jan Malatides), Friedrich Balduinra (Kalinka), Johann Forsterre (Ján Hodik) és Johann Gerhardra (Wolfius) hivatkoznak.²⁴ A reformátorokról, Lutherről és Melanchthonról általában elbeszélő jellegű exemplumokat idéznek, amelyeket hozzájuk közel álló személyek jegyezték le.

A prédikációkban található hivatkozások nem ritkán csak a közvetett leőhelyre utalnak, és elhallgatják annak a közvetlen munkának a használatát, amely gyakran a prédikatori munka praktikus előmozdítását direkt céljának tekintő inventárium, *promptuarium*, *loci communes*-gyűjtemény, dogmatikai vagy retorikai enciklopédia. A *promptuarium*ok és kronológiai segédkönyvek közül használták Johannes Carion (Stephanides, Ján Hodik), Johann Hoffmeister (Chalupka), Andreas Hondorf (Chalupka), Laurentius Beyerlinck (Stephanides) és Johannes Tungerlarius (Jan Malatides) műveit.²⁵ Figyelemre méltó az ágostonos szerzetes, Johann Hoffmeister művéből való idézés, mivel leleplezi a protestáns prédikátorok munkamódszerét. A prédikációkba az ókeresztény egyházatyák szövegeiből

²³ Ignác: RMNy 2155; Drexel: RMNy 1754 (2).

²⁴ Luther: RMNy 1798 (1), RMK II, 1544; Melanchthon: RMNy 1799 (1), 2395; Mathesius: RMNy 1798 (3); Eber: RMNy 2155; Franck: RMNy 1798 (3); Bucholcer: RMNy 1706 (4); Bidembach: RMNy 2152 (2); Balduin: RMNy 2244; Forster: RMNy 1798 (1); Gerhard: RMNy 1798 (3).

²⁵ Carion: RMNy 1798 (1), 1803 (1); Hoffmeister: RMNy 2880; Hondorf: RMNy 2395; Beyerlinck: RMNy 1706 (4), 1803 (2); Tungerlarius: RMNy 2152 (2).

beszöött idézetek jelentékeny hányada feltételezhetően nem az eredeti szöveghe-lyekről, hanem a Hoffmeisteréhez hasonló dogmatikai szentenciagyűjteményből származik. Hoffmeister esetében a 17. század közepén már igen réginek számító összeállításról beszélhetünk: még a Trident előtti katolicizmus rendszerezéséről van szó, amely hosszú ideig használatban maradt egy olyan magyarországi pro-testáns körben, ahol arra a legkevésbé sem számítottunk volna.

A nemzeti önszemlélet nyomai a felhasznált exemplumokban

A biblikus cseh nyelvű lutheránus halotti prédikációkban felhasznált forrásoknak kevés közük van a 17. századi, messze túlnyomó többségben már kálvinista hatás alatt álló magyar nyelvű prédikációirodalomra alapvető hatást tevő forrásokhoz. A prédikációk így a magyarországi szlovák tudatú lutheránus értelmiség művelt-séganyagának, tájékozottságának nyomjelzői, sokat elmondanak e közösség eru-díciójának összetételéről és a magyarországi értelmiségi rétegben elfoglalt helyéről. Épp ezért kell különös súllyal megemlítenünk néhány olyan nyomot, amely erre a felekezeti és nemzeti elkülönülésre utal, a szemlélet és az önmegha-tározás e közegekben megfigyelhető sajátosságait sűríti. Megjelenik a szövegekben a fehérhegyi csata előtti cseh evangélikus egyház több jelentős képviselője, így Lukáš Pražský (Ján Hodík), Jiří Třanovský (Jan Malatides) és Matouš Konečný (Kрман),²⁶ még több olyan eset van azonban, amikor a cseh-morva identitásra utaló exemplumok csupán rejtve, a nekik tulajdonított különös hangsúly nélkül szerepelnek, mégis erős tartalmi állásfoglalás és ideológiai nyomaték jelei lehet-nek. Az ide sorolható jelenségeket egy exemplummal szemléltetem.

A Csehországból menekült Jakub Stephanides Přibislavsky 1637-ben halotti prédikációt tartott Katarína Jonová búcsúztatására,²⁷ amely a Jon család tisztele-tére kiadott gyűjtemény negyedik darabja. A prédikáció textusa a *Jelenések könyvét* idézi a fehér ruhába öltözöttekről, akik az Isten királyi széke előtt állnak a bárány vérében megfehéřített ruháikban. A gondolatmenet az üdvözültek örök életének boldogságát igyekszik megvilágítani. Az üdvözült lelkek testi halál utáni örök éle-tében megszűnik az éhezés és a szomjazás, amelyre pedig számtalan példa van a földi életben és a történelemben is. Marcus Antonius császár seregének például öt napon át nem volt ivóvíze, és csak az ima tartotta meg őket. A hivatkozás

²⁶ Lukáš Pražský: RMNy 1803 (4); Třanovský: RMNy 2152 (2); Konečný: RMK II, 2224.

²⁷ RMNy 1706 (4).

Tertullianus *Apologeticus adversus gentes* című munkájára utal, amelynek ötödik fejezetében csakugyan olvasható a sereg imádkozó keresztény katonái által előidézett esőcsodára való utalás,²⁸ noha a hadvezér nem Marcus Antonius, hanem Marcus Aurelius. Még azt szükséges hozzátennünk ehhez, hogy a csoda a germaniai hadjárat során történt, mégpedig a markomannokkal hadakozva. Ahogyan a kora újkori európai értelmiség történelmi közismereteinek alaprétegéhez tartozik a magyarság hun illetve szkíta származása, pontosan ugyanúgy a lexikai alapismeretek része, hogy a markomannok a morvák ősei. Az esőcsoda tehát Morvaország területén történt. Így nem kétséges, hogy a látszólag ártatlan exemplum egy Morvaországból menekült polgár már Magyarországon született gyermeke fölött egy ugyancsak exuláns prédikátor által elmondott szónoklatban az eredeti nemzeti közösség történeti tudatának megőrzött és az új helyen is érvényesített ideológiai elemeit is hordozza. Ennek a vonatkozásnak a felszínre kerülését, az egykorú közönség általi megértését és értelmezésének kiteljesítését pedig rendkívüli módon megkönnyítette maga a menekültek letelepedésének helyszíne, Trencsén városa is. A trencsényi várszíkla egy kövén a mai napig látható egy római légió kőbe vésett felirata, amelyről az újkori klasszika-filológia legnagyobb epigráfiai szaktekintélye, Theodor Mommsen állapította meg a 19. század végén, hogy egy a Duna bal partján végrehajtott sikeres katonai expedíció és téli táborozás emlékét őrzi. A feliraton említett Laugaricio helynév csakis valahová a Vág közelébe lokalizálható, alkalmasint elfogadható mint a Trencsén helyén állott és csak alkalmi szálláshelyül szolgáló római katonai település megnevezése.²⁹ Egészen kézenfekvő választás ezt a hadműveletet Marcus Aurelius markomann hadjáratával azonosítani. Ha mindez így van, akkor az írott forrásokból ismert és a morva nemzeti tudatot meghatározó római hadművelet egyetlen *in situ* bizonyítéka Morvaország határain valamivel túl, az alsó-magyarországi Trencsénben található, és nyilvánvalóan a két államtestben élő szlávajkú lakosság nemzeti identitásának közös elemét jelenti.

Összegzésül elmondható, hogy a tárgyalt prédikációk invenciójának természete, exemplumanyagának összetétele, de még a beszédrészek rendjének a szerkezeti mintái is figyelemre méltó eltéréseket mutatnak a magyar nyelvű

²⁸ PL 1, 295. Tertullianus az *Ad Scapulam* 4. fejezetében is érinti a csodát, lásd PL 1, 703.

²⁹ HAMPEL József, Theodor MOMMSEN, *A trencsényi várszíkla föliratáról*, Archaeologiai Értesítő, ú. f. 13(1893), 265–266.

prédikációkhoz képest. Ennek a nagyfokú különbözésnek és autonómiának az elsődleges oka kétségkívül az, hogy felekezeti különbség áll fenn a szövegek között: a magyar prédikációirodalom nagy tömege a katolikus és a református felekezethez köthető, magyar nyelvű 17. századi lutheránus prédikációs szöveg jóval kevesebb van, s azokon alig végeztek még el behatóbb vizsgálatot. A biblikus cseh nyelvű szövegek egyetlen kivétellel mind a lutheránus felekezet prédikációi. Számos homiletikai specifikumuk ennek a felekezeti különbségnek a leképeződése. Túl ennek a nyilvánvaló különbségnek a rögzítésén, a szövegek mind referenciális, mind irodalmi-retorikai vonatkozásai még ennél is jóval összetettebb és differenciáltabb leírást kívánnak meg.

A lutheránus egyház kora újkori regionális prédikációirodalmának sajátosságainál is kevésbé ismertnek kell ugyanis tartanunk e sajátosságok eredetének kérdését. Nyilvánvalóan már a 16–17. század fordulóján is megvoltak a sajátosságai az alsó- és felső-magyarországi szláv nyelvű prédikációs gyakorlatnak. A biblikus cseh nyelvű halotti prédikációk azonban csak attól az időtől fogva, a harmincéves háború időszakától kezdve jelentek meg nyomtatásban is, amikor szellemi és irodalmi szemhatáruk már nem csak a helyi népességé, hanem a Cseh- és Morvaországból ide menekült népesség kultúrájával, egyházi és vallási szokásrendjével, irodalmi reprezentációjával összeötvöződött jelenség. Hogy ebben az irodalmi kultúrában mi a helyi eredetű, autochton fejlemény és mi az importból recipiált hatás, azt helyenként a legbehatóbb vizsgálat sem képes egyértelműen elkülöníteni. Világos, hogy végső soron kultúrák mély egymásra hatásáról, összeolvadásáról, e különféle eredetű hagyományok egybeolvasztása nyomán egységes egészzé válásáról beszélhetünk.